

de alle vier de zittingsperioden was er elke dinsdagmiddag een vergadering van de waarnemers met de leden van het Secretariaat voor de Eenheid.

Tijdens de algemene werkvergaderingen hadden de waarnemers en gasten in de concilieaula, – het schip van de St. Pieter –, een eigen, vaste plaats: de tribune van de Heilige Longinus, vlak bij de zetels van het presidium en de vier moderatoren. Een aantal van hen logeerde in hetzelfde hotel: Castel Sant 'Angelo, dat al snel bekend stond als 'the Observatory'. Er werden speciaal voor de waarnemers bijeenkomsten georganiseerd. En ook op het punt van de vrije-tijdsbesteding waren er activiteiten, exclusief voor hen bestemd. Maar dit alles leidde er toch niet toe, dat de waarnemers een echte groep werden. Zij brachten zelf namelijk niet iets gemeenschappelijks mee, afgezien dan van hun meestal heel globaal omschreven taak: aan hun opdrachtgevers, – de leiding van hun kerk of kerkenverband –, verslag uitbrengen over de voortgang en de resultaten van het concilie. Het waren hun gastheren: de leden en consultoren van het Secretariaat voor de Eenheid, die hun een zekere structuur gaven.¹² Overigens ontstonden er in de loop van de vier zittingsperioden wel informele subgroepen, bijvoorbeeld op basis van een gemeenschappelijke taal, persoonlijke sympathie of religieuze geestverwantschap. Dat gold met name voor die waarnemers, die alle vier de sessies van de partij waren.

Tot deze groep behoorde ook prof. van Holk. Er zijn echter geen aanwijzingen, dat hij – anders dan bijvoorbeeld de waarnemers die namens de Anglicaanse wereldgemeenschap aan het concilie deelnamen – vanuit zo'n subgroep heeft geopereerd, ook al was het kerkenverband dat hem had afgevaardigd, met meerdere personen op het concilie vertegenwoordigd.¹³

3. *L.J. van Holk en zijn benoeming tot gedelegeerd waarnemer namens het Internationaal Verbond voor Vrijzinnig Christendom en Geloofsvrijheid*
Lambertus Jacobus – Bert – van Holk werd op 16 oktober 1893 te Amsterdam geboren.¹⁴ Nog tijdens zijn kinderjaren, – hij groeide op in Amsterdam en

12. Vgl. A.C. Outler, 'Strangers within the gates: an observer's memories', in: A. Stacpoole, *Vatican II by those who were there*, London 1986, 170-183; J. Moorman, *Vatican Observed. An Anglican impression of Vatican II*, London 1967, 15-33.

13. De andere vertegenwoordigers namens het IVVC waren: J.L. Adams (sessie I); D. McLean Greeley (II); G. Williams (II,III,IV); H. Faber (IV) en A.W. Cramer (IV).

14. Een klein gedeelte van deze en de volgende paragraaf ook in: J.Y.H.A. Jacobs, 'Een voorbeeld van 'verhelderende' kerkgeschiedschrijving. Het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie als sleutel tot een beter begrip van het verleden', in: J.W. Marsilje e.a. (red.), *Uit Leidse bron geleverd. Studies over Leiden en de Leidenaren in het verleden...*, Leiden 1989, 483-494. Vgl. ook: L.J. van Holk, 'Strijd om waarheid; vrede in vrijheid', in: J.A. Hebly (inl.), *Vrijzinnige levensont-*